

РОЗВИТОК ВИНОГРАДАРСТВА У НІМЦІВ КРИМУ в 1804-1941 рр.

Стаття присвячена вивченню розвитку виноградарства та виноробства у німців Криму. Проаналізовано особливості закладки виноградників і динаміку їх поширення, показано місце виноградарства в системі господарювання німців.

Ключові слова: виноградарство, виноробство, німці, Крим.

Статья посвящена изучению развития виноградарства и виноделия у немцев Крыма. Проанализированы особенности закладки виноградников и динамика их распространения, показано место виноградарства в системе хозяйствования немцев.

Ключевые слова: виноградарство, виноделие, немцы, Крым.

This paper is devoted to the study of viticulture and winegrowing of the Crimean Germans. The particular features of laying vineyards and dynamics of their distribution are analyzed, the place of viticulture in the German economic system is shown.

Key words: viticulture, winegrowing, the Germans, Crimea.

Кримський півострів має низку напрямів сільськогосподарської спеціалізації, які формувалися протягом багатьох століть. Вагоме місце сьогодні, як і в минулі віки відводиться виноградарству. Серед етнічних груп, що займалися цим видом діяльності, були й німці. Крім того, як відомо саме академік П. С. Палас став одним із організаторів професійного виноробного училища в Судаку на початку XIX століття.

Метою статі є вивчення особливостей розведення виноградників у німців Криму в XIX – першій половині XX століття.

Для досягнення поставленої мети слід вирішити низку завдань. Насамперед, охарактеризувати політику держави щодо німців-виноробів на початку XIX століття. Проаналізувати динаміку розвитку виноградарства в місцях компактного проживання німців. Розкрити ситуацію, яка склалася з розведенням виноградників в перші десятиліття радянської влади.

Проблеми, що будуть підніматися в цьому дослідженні, нажаль, не знайшли свого належного вивчення у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі.

Переселення німців на Південь України та до Криму проводилося з метою аграрного

освоєння регіону. Серед іншого, перед колоністами стояло й завдання щодо розвитку виноградарства та виноробства.

16 травня 1801 року у прийнятій «Інструкції для внутрішнього розпорядку та управління новоросійських колоній» закріплювалася норма про необхідність створення громадських виноградників. У додатку до Інструкції колоністським управлінським органам ставилося в обов'язок видавати кожному колоністу від 5 до 10 виноградних лоз. Особи, які відмовлялися, або умисно знищували насадження винограду, несли відповідальність у вигляді тілесного покарання лозиною [1, с. 635-649.].

Розвиваючи положення Інструкції 27 липня 1803 року експедиція державного господарства видала указ, в якому закріплювалися норми стосовно необхідності переселення виноградарів з числа німці-колоністів переважно до Криму.

Для успішності реалізації зазначеної вигоди колоністам пропонувалося самим оглянути місце створення майбутніх поселень й лише після отримання їхньої згоди відбувалось переселення. У випадку відсутності вільних земель у гірській місцевості, придатної для розведення виноградників,

владі необхідно було терміново здійснювати купівлю придатної землі у приватних осіб. Таврійського губернатора зобов'язали надавати допомогу поселенцям у відновленні закритих виноградних садів [2].

Чиновники, реалізуючи державну програму в 1804-1810 роках, розселяли колоністів на півострові у місцевостях, придатних для зайняття виноградарством і плідництвом. Саме землі та клімат окремих волостей Феодосійського та Сімферопольського повітів сприяли розведенню виноградників. У деяких місцевостях переселенці на початковому етапі відроджували виноградні плантації, закриті після еміграції кримських татар до Османської імперії, наприклад в колонії Гельбрун Феодосійського повіту [3, с. 170-180].

Результатом першого десятиріччя стало створення центрів, в яких німці професійно займалися розведенням виноградників. Згідно до статистичних даних, наданих до Новоросійської контори управління іноземними переселенцями у 1823 році, в колоніях кримського колоніального округу вирощувалось наступна кількість виноградних лоз: Кроненталь – 11 651, біля м. Феодосія – 1 400, Нейзац – 52, Розенталь – 36, Фриденталь – 32 [4].

У 30-х роках XIX століття у Феодосійському повіті в німецьких колоніях виноградарство розповсюджувалося дещо повільно. У Цюрихталі в 1834 році було висаджено 22 000 лоз, а в 1835 році – більше 7 000 лоз; останні розмістилися в ущелинах крутого виступу над самим селом, так що ці сади більше були орієнтовані на північ. В іншій колонії Гейльбрун посаджено в 1834 році 11 000, а в 1835 р. – 14 000 лоз.

У колонії Кроненталь Сімферопольського повіту щорічно розмножувалися виноградники, протягом 1834 та 1835 роках висаджено до 18 000 лоз [5].

Жителі колонії Судак-фортеця також займалася розведенням виноградників. У 1913 році під ними знаходилось 31 дес. землі, на яких росло 24 800 лоз [6, арк. 3зв.].

Розширення німецького землевладіння й утворення нових колоній також сприяло поширенню культури виноградарства. Для прикладу, у Ней-Цюрихталі Феодосійського повіту у 1913 році нараховувалося вже 1 700 кущів винограду [7, арк. 43зв.].

Отже, найбільш масово цим видом діяль-

ності займалися жителі Булганакської волості з центром у Кроненталі. На кожний двір припадало по 2 десятини, що відводилися під виноградники, а всього в колонії у 60-х роках XIX століття під цією культурою було зайнято 102 дес. землі. Також виноградарство розвивалось в колоніях Гельбрун, Цюрихталь, Судак-фортеця, Нейзац.

Колонізація німцями степових районів півострову в другій половині XIX століття призвела до поширення культури виноградарства у Перекопський повіт. Згідно статистичних даних на 1887 рік в Ейгенфельдській волості зазначеного повіту вирощувалося до 30 тисяч кущів [8, с. 105-106].

На початку XX століття виноградники існували в багатьох колоніях, але їх відсоток від загальної земельної площі був досить незначним. Так, наприклад, за даними 1912 року, у чотирьох колоніях Ейгенфельдської волості з 10 000 десятин землі, виноградники займали лише 16,5 десятин або менше 0,2 % від загальної площі [9]. Фактично жителі саме цієї волості наприкінці XIX століття відводили найбільше землі під виноградники, адже всього в Євпаторійському та Перекопському повітах під виноградниками було до 46 десятин, що було пов'язано з нестачею води, а існуючі виноградники розміщувалися біля рік Салгир і Карасівка [10, с. 51].

Поширення виноградників у степову частину півострову пов'язано не лише з утворенням нових колоній, але й з обізнаністю німців у технологіях водозбереження.

У Феодосійському повіті у другій половині XIX століття виноградарство розповсюджувалося у материнських колоніях й новоутворених. Зокрема, у степовій частині, в німецьких колоніях, розташованих на річці Мокра-Яндола та в селах Цюрихталь та Гейльбрун. У Цюрихталі станом на 1894 рік до 37 десятин, а в Гельбруні 32 господарі нарізали по ½ десятин на кожного під виноградники та сади. Всього у степних районах зазначеного повіту у німців в 70-х роках XIX століття нараховувалося до 40 десятин, в 1887 році до 50 десятин під виноградниками. Тоді як у повіті під дану культуру відводилось 2 620 десятин [10, с. 73].

Такий стан справ пояснюється саме переважною орієнтованістю німців на зайняття

хліборобством. Отже, виноградарство йшло на власні потреби, за винятком колоній, заснованих на початку XIX століття. Саме там кліматичні та природні умови дозволяли відводити більше площ під виноградники.

У другій половині XIX століття на розвиток виноградарства значний вплив мали зміни в транспортній та господарській інфраструктурі півострову. Насамперед це будів-

ництво залізниці до Севастополя, Феодосії; розбудова портів Євпаторія, Феодосія та Севастополь, ріст попиту на продукцію виноробства, створення оптовиками спеціальних складів, будівництво підвалів тощо [10].

Ситуацію із розведенням виноградників у німців на початку XX століття демонструють данні таблиці 1 [11, арк. 21].

Таблиця 1

Розведення виноградників за волостями компактного проживання німців станом на 1916 р.

Назва повіту	Назва волості	Кількість власників	Кількість десятин, відведених під виноградники
Сімферопольський	Булганкська	91	142
	Каралезька	2	17
	Підгірно-Петровська	23	5
	Бодракська	3	4
	Зуйська	40	55
	Табулдинська	29	60
	Олександрівська	13	10
Перекопський	Ак-Шейхська	52	11
	Богемська	37	6
	Бютенська	15	10
	Джурчинська	2	–
Феодосійський	Тотанайська	54	11
	Владиславовська	74	36
	Цюрихтальська	30	13

Отже, наведенні у таблиці данні підкреслюють, що напередодні революційних подій 1917 року виноградарство, нажаль, не стало масовим заняттям серед німців Криму. Про це свідчить кількість сільськогосподарських площ, відведених під цю культуру у місцях їх компактного проживання.

Звертає на себе увагу й той факт, що виноградарством займалися окремі поселенці. Наприклад, у Сімферополі в 1834 році поряд із виноградним садом Х. Стевена були сади купців з Німеччини – Міллера, Лауера та Гроса й патера Вімана, на відведених їм землях по річці Салгир [10, с. 21]. У 1901 році в економії «Бешаран-Отар» Еміля Яковича Дінцера з 1 418 дес. землі виноградники займали одну десятину, інші великі землевласники Марія Петрівна та Катерина Петрівна Дік, володіючи 13 000 дес. землі, вирощували виноград лише для власних потреб [18]. У 1917 році у Сімферопольському повіті серед нім-

ців найбільше виноградників мали Іоган Вібе з Карасану – 2 000 кушів, Абрам Якович Класен з селища Кизил Мечеть – 1 200 кушів [19, арк. 150-170]. Отже, більшість німецьких господарів вирощували виноград у Криму насамперед для власних потреб.

Із встановленням радянської влади ситуація з поширенням виноградників не зазнала суттєвих змін. Насамперед влада провела аналіз стану виноградників після закінчення громадянської війни та повоєнних засух.

Згідно звіту інструктора з виноробства та виноградарства Сімферопольського повіту за 1925 рік у німецьких селах цього району склалася наступна ситуація. У Булганаці займалися виноробством 130 осіб, а під виноградниками було 55 десятин. До того ж 10 десятин знаходилося у занедбаному стані й потребували відновлення. У Нейзаці 8 осіб займалося виноградарством на 2 дес., з яких одна потребувала відновлення. У селищі

Розенталь 4 особи вирощувало виноград на 1 дес., а всього у районі в обробітку було 128 десятин. У Булганаці – 66,18 десятин, Нейзаці – 3,12 десятин, Кояш (колишня власність Ф. Ф. Шнайдера) – 5,81 десятин.

У звіті Джанкойського окружного виконавчого комітету 4 вересня 1925 року зазначалося: *«необхідно вказати, що у більшості німецьких сіл південної частини району були у наявності виноградники у багатьох господарів, але не великі за площею, від декількох десятків до декількох сотень кущів, призначених для задоволення власних потреб. У нинішній час німці виявляють інтерес і прагнення для закладення виноградників хоча б у невеликих площах десятками кущів для особистих потреб. Село Адаргін Німецький всього діяло 16,25 десятин виноградників з 1914 р. загинуло 8 десятин. Чуча Німецька 4,5 десятин загинуло з 1914 р. Причини громадянська війна, голод, мобілізація в армію в 1914 р.»* [12, арк. 13-29].

З проведенням колективізації відбувалося поступове планове розширення виноградників у степовому Криму. Вже у підготовлених матеріалах до пленуму ОК ВКП(б) про садівництво та виноградарство КАССР за 1936 рік зазначалося, що окрема доля колгоспів в площах виноградників 95 %. За останні роки були закладені виноградники в нових для виноградарства та плідництва степових районах КАСРР. На цей час серед таких районів, де компактно проживали німці, були Тельманський район виноградників 171 га, Джанкойський 19 га, Сакський 134 га, Колайський 79 га відповідно [13, арк. 207-210].

В інших степових районах закладка виноградників відбувалася після 1937 року. Наприклад, у колгоспі Роте-Фане Табулдинської сільради Біюк-Онларського району під виноградники в 1939 році заклали 9,75 га, на яких вирощувалось 15 155 кущів сорту шасла та 8 042 алеатіко [14, арк. 29].

У Спатській сільській раді Сімферопольського повіту виноградники у кількості 9,3 га заклали тільки в 1939 році. Серед сортів, які там були висаджені, треба зазначити: мускат Олександрійський 14 385 кущів, чауш – 3 305 та шасла 3 305 кущів відповідно [15, арк. 21].

У Карасанській сільській раді у колгоспі ім. Карла Лібкнехта виноградники займали 20 га. У 1938 році там було висаджено 23 934 кущів сорту сільванер, у 1939 році – 32 645 кущів сорту шасла. У колгоспі ім. Чкалова Карасанської сільради у 1937-1939 роках висаджено 26 910 кущів сортів аліготе, мускат білий та рожевий, сапераві, шасла [16, арк. 25-28].

Отже, у другій половині 30-х років ХХ ст. партійне керівництво Криму ставило завдання щодо розширення площ виноградників в степових районах, й німецькі села не стали винятком.

Таким чином, виноградарство у німців Криму не стало домінуючим в їхньому господарстві. Фактично центрами культивування цієї сільськогосподарської культури були колонії, створені на початку ХІХ століття. Саме в них влада розселяла переселенців з перспективою зайняття ними виноградарством. Найбільших масштабів виноградарство досягло серед жителів селища Булганака Сімферопольського повіту, Судак-фортеця, Цюрихталь Феодосійського повіту. Проте більшість німців вирощували виноград виключно для власних потреб. Промислове поширення виноградників у степову частину півострову припадає на період другої половини 30-х років ХХ століття, що безпосередньо пов'язано із плановістю радянської влади й її бажанням прививати нові види сільськогосподарської діяльності в регіонах, які в той час були не придатними для цього.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 16 мая 1801 г. № 19873. Инструкция для внутреннего распорядка и управления Новороссийских иностранных колоний // ПСЗ. – СПб. : Типография 2 отделения собственной его императорской величности канцелярии, 1830. – Т. 26. – С. 635-649.
2. Письма герцога Армана Эммануила де Ришелье Самуилу Христиановичу Контениусу. 1803-1814 гг. / Сост. и ред. О. В. Коновалова. – Одесса : ОКФА; издательство «ТЭС», 1999. – 282 с.
3. Brandes D. Von den Zaren adoptiert. Diedeutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751-1914. – Munch., Oldenbourg, 1993. – S. 170-180.

4. ДАДО, ф. 134, спр. 713.
5. Библиотека для чтения, журнал словесности, наук, художеств, промышленности, новостей и мод. – СПб. : В тип. К. Крайя, 1850. – Т. 100. – 817 с.
6. ДААРК, ф. 173, оп. 1, спр. 77.
7. ДААРК, ф. 809, оп. 1, спр. 2.
8. Статистические таблицы о хозяйственном положении селений Перекопского уезда / Сост. Стат. бюро Таврического губернского земства. – Симферополь, 1887. – 106 с.
9. Замуруйцев О. В. Німецькі колонії Півдня України в другій половині XIX – на початку XX ст.: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олексій Вікторович Замуруйцев. – К., 2008. – 220 с.
10. Виноделие в России: историко-статистический очерк / Сост. Михаил Баллас. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1895. – 213 с.
11. ДААРК, ф. 156, оп. 1, спр. 58.
12. ДААРК, ф. Р-30, оп. 1, спр. 150.
13. ДААРК, ф. Р-30, оп. 11, спр. 1.
14. ДААРК, ф. Р-30, оп. 11, спр. 5.
15. ДААРК, ф. Р-30, оп. 11, спр. 13.
16. ДААРК, ф. Р-30, оп. 11, спр. 16.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Я. В. Верменич, д.і.н., професор П. М. Тригуб*

© *І. П. Задерейчук, 2011*

Стаття надійшла до редколегії 30.10.2011